

УДК. 378.064.3+378.015.3

П.М. КОВАЛЬІнститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України,
Київ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ В СИСТЕМІ ВЧИТЕЛЬ-УЧЕНЬ, ВИКЛАДАЧ-СТУДЕНТ

Автор статті розкриває основні складові професійно-педагогічної взаємодії у відношеннях «вчитель-учень», «викладач-студент», визначає значущість такої взаємодії у формуванні гармонійно розвиненої особистості.

Ключові слова: взаємодія, діалог, монолог, виховання, «вчитель-учень», «викладач-студент», суб'єкт-суб'єктні відносини, педагогічна майстерність, гармонійний розвиток.

Постановка проблеми. Сучасна школа поступово крок за кроком втрачає найважливішу складову формування гармонійно розвиненої людини – **виховання**, що базується на загальносуспільних нормах, цінностях людських взаємовідносин. За таких умов вирішальними в розвитку особистості стають не зовнішні, а внутрішні чинники, якими керується кожна людина на різних етапах своєї життєдіяльності, починаючи від народження і до кінця свого життя. Теперішні умови проживання є настільки вразливими і складними, що слабовольній, слабохарактерній людині важко вистояти перед тими стрімко змінними, різного роду впливами, які є безжалісними стосовно до неї. Постає питання, як і кому забезпечити стійке формування і становлення психіки молодої людини, яка б могла протистояти викликам сьогодення (суспільні відносини, природні катаклізми, техногенні катастрофи). Звичайно, вся відповідальність покладається на вчителя, який забезпечує перший етап навчання (школа, ліцей, гімназія) і на викладача, який готує майбутніх спеціалістів до професійної діяльності.

На сьогодні психологічна підготовка молодих людей до трудового життя є найбільш актуальною і важливою. Вирішення цієї проблеми є першочерговим завданням для всіх рівнів навчально-виховних закладів, оскільки специфіка педагогічної діяльності передбачає психолого-педагогічний підхід у взаєминах «вчитель-учень», «викладач-студент», тобто суб'єкт-суб'єктні відносини на найвищому рівні, які дадуть можливість забезпечити стійкий психічний стан молодої людини у вирішенні важливих питань людської життєдіяльності. Всі зусилля вчителя, викладача необхідно спрямовувати на взаємну організацію діалогу, стимулюючи один одного до самоорганізації і самовиховання. Важливою складовою педагогічної діяльності викладача є встановлення контакту між двома сторонами, а саме «викладач – студент», «студент – викладач», тобто двостороння взаємодія на засадах порядності, моральності, професійно-орієнтованої цілеспрямованості тощо.

Взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, який породжує причинну зумовленість їхніх дій і взаємозв'язків. Цей процес потребує активності та взаємної спрямованості дій тих людей, які беруть в ньому участь. У випадку, коли кожна із сторін є зацікавлена у співпраці, така взаємодія може відбутися на високому рівні моральної культури спілкування. У такому випадку необхідні певні комунікативні, бажано гуманістичні, установки щодо взаєморозуміння. За відсутності таких установок відповідної мотивації взаємодії може і не відбутися.

Сучасна освітньо-навчальна система повинна перейти на гуманістичні принципи організації навчально-виховного процесу, принципів загальнолюдської моралі,

що забезпечить подолання психологічного насилля, якого все ще зазнають школярі і студенти сьогодні. Звичайно, без авторитету і в якійсь мірі відповідних вимог викладача, передбачених навчально-програмним матеріалом, не можна обійтися. Такий підхід не можна трактуватися як диктат педагога і тим більше як придушення ініціативи школяра чи студента, а, навпаки, орієнтація його на правильний вибір власної, науково доведеної, практично перевіреної позиції. Визначаючи такі шляхи взаємної співпраці між студентами і викладачами чи вчителями і школярами, Е. Мелибруда говорить так: "Я хочу активізувати внутрішні ресурси співрозмовника (інтереси, прагнення, думки, почуття), щоб спонукати його (учня, батька, колег) до самостійного обрання рішення, яке ми шукаємо спільно й спільно відповідаємо за цей вибір" [3].

Метою даної статті є визначення основних чинників у забезпеченні психолого-педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі між учнями і вчителями, студентами і викладачами. **Об'єктом** дослідження є навчально-виховний процес вищого навчального закладу, а **предметом** – процес формування професійно-моральних якостей особистості у взаємодії «вчитель – учень», «викладач-студент».

Завданнями статті є:

- проаналізувати стан науково-теоретичних досліджень у встановленні суб'єкт-суб'єктних відносин між тими, хто навчає, і тими, кого навчають.
- визначити основні чинники психолого-педагогічного характеру суб'єкт-суб'єктних відносин.
- розробити структурно-логічну модель встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин під час навчально-виховного процесу.

Протягом ХХ століття в освіті відбувається пошук нових шляхів для забезпечення найбільш ефективного співробітництва у різних напрямках навчально-виховної, науково-дослідницької діяльності, оскільки у взаємній співпраці "викладач-студент" відкриваються шляхи до самовдосконалення, самовиховання, самодисциплінованості, самоорганізації. Процес навчання є складним і багатограним. Він не обмежується тільки передачею знань, набутих викладачем в процесі своєї науково-педагогічної діяльності. Адже "навчання – упорядкована взаємодія педагога з учнями, яка спрямована на досягнення поставленої мети" [7, с.292], на чому також наголошують С. Гончаренко, І. Зязюн, Т. Ільїна та інші відомі педагоги-науковці.

Отже, взаємодієвість повинна охоплювати не тільки інформаційно-програмний матеріал на заняттях, але значно ширше коло питань взаємної співпраці між викладачем і студентом чи вчителем і учнем. Адже іде мова про навчально-виховний процес, який не може бути повноцінно забезпеченим тільки програмним матеріалом. З цього приводу О. Сухомлинська зазначає: "Маємо більше уваги звертати на єдність і цілісність педагогічного процесу, де виховна складова повинна посідати не менше, а може, й більше значення, ніж освітня. Щодо виховного характеру навчання ламалося багато списів, висловлювалися різні погляди, але ніхто не заперечує, що знання несуть у собі великий духовно-ціннісний потенціалі [8, с. 3].

Зважаючи на важливість взаємної співпраці між студентом і викладачем необхідно знайти саме такі шляхи, які б забезпечили цю співпрацю на найвищому рівні. Дослідниками даної проблеми (І. Бех, Ф. Гоноболін, Є. Ісаєв, Ю. Забродін, І. Зязюн, Н. Кічук, С. Кондратьєва, О. Леонтьєв, Б. Ломов, А. Ліпенко, В. Ляудіс, А. Маркова, В. Моляко, Р. Немов, А. Орлов, А. Петровський, Е. Помиткін, В. Рибалка, Б. Сосновський, М. Стельмахович, Т. Яценко та ін.) встановлено – ключовим вирішенням даного питання є психологія праці викладача, оскільки змістом його діяльності є формування і становлення психічного розвитку особистості, де об'єднувальним

компонентом є двостороння взаємодія між викладачем і студентом. На сьогодні наукою визначено багато видів взаємодії, які відповідають певній класифікації. Одна з найвідоміших – поділ на кооперацію (співробітництво) та конкуренцію (суперництво). Дана класифікація передбачає кілька суб'єктів, що спілкуються. У випадку, коли суб'єктів двоє, то така взаємодія парна (у діаді). Якщо суб'єктів багато, то вони можуть взаємодіяти в групі (групова взаємодія), між групами (міжгрупова взаємодія) або суб'єкт (вчитель, викладач) може діяти з групою (суб'єктно-групова взаємодія).

Спільна діяльність викладача з групою є тим важливим фактором, який визначає ефективність їхньої взаємодії на основі етичних норм і правил. Для досягнення позитивного результату у взаємовідносинах зі студентською аудиторією важливо продумати насамперед питання її організації. У соціальній психології спільна діяльність визначається як організована система активності індивіда, спрямована на створення об'єктів матеріальної та духовної культури. Така діяльність неможлива без контактів між людьми з обміну інформацією, думками, оцінками, почуттями тощо, її важливою рисою є спільна мета та передбачення результату, який відповідав би загальним інтересам і сприяв реалізації потреб кожного з індивідів, які починають взаємодіяти. При цьому важливо спланувати та врахувати “доробок” кожного в кінцевому результаті [5].

Характерним для багатьох викладачів є сприйняття студента як пасивного інженерно-технологічного механізму, котрий піддається впливу за допомогою зовнішніх механізмів і не дає змоги розкритися студенту як особистості з усіма її індивідуально-психологічними особливостями, обмежує його свободу дій, принижуючи таким чином її гідність як людини. За таких умов студент не повною мірою відчуває себе рівноправним членом суспільства у загальнолюдському вимірі за умови, що головною цінністю на землі є людина. Сьогодні ж стоїть питання, щоб студента зробити повноцінним, повноправним і рівноправним учасником навчально-виховного процесу, де б він мав можливість проявити і розкрити весь свій природно закладений потенціал. І це можливо тільки за умови встановлення рівноправних, партнерських взаємовідносин між викладачем і студентом, де суб'єкти навчально-виховного процесу зі своїми індивідуально-психологічними особливостями знаходять порозуміння у виконанні одного і того ж завдання.

Для того, щоб побудувати співпрацю між викладачем і студентом на психологічних засадах, необхідно володіти високою педагогічною майстерністю, яка б забезпечила правильність у виборі підходів до кожного студента. Одним із найбільш ефективних у педагогіці є індивідуальний підхід, який дасть можливість всебічного встановлення рівноправних зв'язків між викладачем і студентом. І. Зязюн наголошує на індивідуальних передумовах успішної педагогічної діяльності, які є визначальними в суб'єкт-суб'єктних відносинах навчально-виховного процесу [6, с. 28]. Індивідуальний підхід передбачає діалогічність у взаємодії, а не монологічність. Саме в діалозі кожен із учасників взаємодії має можливість «розкритись», адже відсутність діалогу часто є однією з причин, яка не дозволяє студенту досягти високих успіхів у навчанні, а в подальшому і в професійній діяльності. Г. Дьяконов слушно зазначає, що діалог – це і процес, і подія, і співбуття, і самотуття [1]. У випадках, коли вдається досягти такої високої довіри один до одного, дуже важливо не втратити її тому, що в майбутньому дуже важко, а можливо, і неможливо таку довіру заслужити. Тут уже виступає інша складова взаємодії між викладачем і студентом – моральний аспект.

У навчально-виховному процесі відбувається формування морально-етичних якостей особистості студента, тобто певних складних психічних утворень особистості, почуттів і переконань. Засвоєння моральних норм і правил поведінки як викладачем, так і студентом у процесі їхньої взаємодії формує моральну культуру взаємовідносин, що необхідно як окремому громадянину, так і суспільству в цілому. Підґрунтям для формування морально-етичних цінностей є мистецтво, яке здатне відкрити людині сутність буття, дозволити вийти людині за межі повсякденних емоцій, отримати найвищу насолоду від прекрасного, водночас перевірити свої морально-духовні цінності через відповідні психологічні стани під час спілкування з мистецтвом. "Мистецтво удосконалює здатність бачити, відчувати, споглядати. Мистецькі твори пропонують художні образи, що безпосередньо звернені до сенсорної сфери, емоцій та почуттів людини і спрямовані на те, щоб "захопити" її, примусити співчувати та співпереживати. Адже живопис, музика, театр створюють такий комплекс засобів виразності, який дає свободу грі фантазії, уявленням, нагадують про гармонію, недосяжну для системного аналізу, аналізують прояви інтуїції та пошукової ініціативи. Але оскільки ці процеси не можуть мати принципово іншої психічної основи, вони збагачують розвиток універсальних якостей особистості" [4, с. 38].

Мистецтво – це місток, через який легко встановити взаємозв'язок зі студентами, зважаючи на те, що воно є найбільш сприятливою цариною для відкритості, творчості, проявів свого особистісного "Я", переступаючи через серйозні психологічні перепони, які можуть бути між викладачем і студентом у процесі навчально-виховної діяльності. Саме по собі мистецтво за своєю сутністю рідко буває автономним та вільним від моральних чи інтелектуальних функцій. Воно емоційно-вразливо впливає на особистість, формуючи таким чином моральну, інтелектуальну, етичну, естетичну, національну, патріотичну та інші сфери людської взаємодії. І. Войнер розглядає мистецтво з моральної позиції як цілісність гармонійного розвитку особистості. Вона наголошує, що вплив мистецтва на особистість постійно зростає [9;10]. Водночас на сьогоднішній день прослідковується характерна зневага моральних норм. Результатом цього є низький рівень культури, мистецтва, ігнорування морально-етичних норм. Особливо небезпечно у таких випадках є залишити студента один на один із низькопробним мистецтвом, яке своєю ейфоричною різноманітністю приваблює молодь. Роль викладача вищої школи в такій ситуації повинна бути авторитетною і впливовою, виступаючи в ролі пропагандиста і патріота кращих зразків національної і світової культури та мистецтва.

Важливим і водночас найскладнішим компонентом освіти, як показала практика, є не високий рівень професійних знань, а духовне і моральне виховання молоді, оскільки без цих якостей високий професіоналізм втрачає цінність. Ще Сократ в одному з діалогів Платона зазначав: "І будь-яке знання, відокремлене від справедливості та інших добродійностей, є шахрайством, а не мудрістю" [цит. за 2, с. 34]. Таким чином, мораль може бути стійкою, коли вона формується на зразках високої культури і кращих зразках національного і світового мистецтва.

Таким чином, ми можемо виокремити основні складові педагогічної взаємодії, які базуються на трьох стовпах педагогічної діяльності, а саме: педагогічна, психологічна, морально-духовна. Кожна з цих основних структурних складових педагогічної взаємодії має свої особливі специфічні завдання й потребує від викладача володіння відповідними психолого-педагогічними техніками.

Структурна схема педагогічно-психологічної взаємодії «викладач – студент»

Структурні елементи	Основні складові структурних елементів
Педагогічні	Індивідуальний підхід, використання діалогічного спілкування і уникнення моно-логічності, надання першочерговості ініціативи студенту, формування зацікавленості у спільній діяльності і т.д.;
Психологічні	Індивідуально-психологічні особливості, врахування емоційного стану співрозмовника, концентрація уваги під час спілкування, активізація внутрішніх ресурсів у процесі діалогу (пам'ять, воля, уява, почуття, спостереження та ін.);
Морально-духовні	Культура, мистецтво. Не принижувати гідності співрозмовника, надавати право вибору і поважати їхній вибір, проявляти повагу, духовно збагачувати на основі звичаїв, традицій свого народу та ін.

Визначивши основні складові педагогічної взаємодії «викладач - студент», ми повинні розуміти, що їх у процесі діалогу необхідно наповнювати тим арсеналом психолого-педагогічних прийомів, які створять найсприятливішу психологічну обстановку для налагодження взаємної співпраці як у навчально-виховній діяльності, так і в позааудиторній, культурно-мистецькій творчості. Викладач повинен бути ініціатором і водночас зацікавленим у встановленні рівноправних, дружніх взаємних відносин зі студентом, звичайно, на рівні суспільно визначених статусних відносин. Встановленню каналів зв'язку повинна передувати підготовча, достатньо копітка, серйозно виважена робота з боку викладача. У процесі встановлення таких зв'язків необхідно використовувати будь-які ефективні прийоми впливу, одночасно слід пам'ятати, щоб встановлення зв'язку не було нав'язливим і надокучливим. У такому випадку можна втратити довіру в студентів, а повернути її знову буде вкрай важко або зовсім неможливо.

Визначені особливості професійно - педагогічної взаємодії дають підстави розглядати їх як своєрідну мету навчально-виховного процесу. Їхнє використання має цілісний, загальнокомплексний характер. Поодинокі прийоми не дадуть бажаних результатів у встановленні взаємовідносин, які повинні будуватися на взаємодовірі. Суть полягає в тому, щоб забезпечити високу організацію успішного навчання і виховання студентської молоді, її гармонійному розвитку.

Враховуючи всі складові професійно-педагогічної взаємодії «викладач- студент», можна визначити стратегію професійно-технічного вищого навчального закладу стосовно підготовки високопрофесійних фахівців. В умовах соціально-психологічного напруження, різкого скорочення робочих місць підготовка майбутнього спеціаліста передбачає насамперед формування його готовності до різного роду несподіванок, які можуть виникнути в житті. Власне, встановлення доброзичливого, добропорядного взаємозв'язку викладача зі студентами дасть можливість виробити у них готовність завжди залишатися людьми, які будуть керуватися гуманністю стосовно всіх людей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, перш за все, обов'язково мають відбутися докорінні зміни у взаємовідносинах вчителя та учня, викладача і студента, оскільки саме такий підхід забезпечить ефективність підготовки молоді людини до будь-яких умов у процесі своєї життєдіяльності. Їхні взаємовідносини повинні бути наповнені не тільки професійною цілеспрямованістю, а також забезпечені високою мораллю і духовністю. Формування взаємовідносин учня і вчителя, студента і викладача – складний навчально-виховний процес, який потребує знань, умінь, досвіду, тобто високої педагогічної майстерності, якої на сьогодні не вистачає багатьом викладачам, особливо викладачам вищих техніч-

них навчальних закладів. Врахування психолого-педагогічних підходів викладачем у становленні суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин дасть можливість вирішувати цілий ряд аналогічних завдань які вписуються в єдину складову гармонійного розвитку особистості, а саме: взаємин людини з природою, суспільства та довкілля. І тому головним завданням усіх рівнів навчально-виховних закладів є наповнення освіти і науки високодуховними принципами, які б сприяли розвитку кожної особистості і суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Дьяконов Г.В. Психология духовности и диалог // *Диалог: Зб. наук. праць.* – К. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. – Вип. 2. – С. 173-187.
2. Кудрявцев Л.Д. *Образование и нравственность.* – М., 1994. – 160 с.
3. Мелибруда Е. Я – Ты – Мы. – М., 1986. – С. 209–210.
4. *Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г.Ничкало.* – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
5. Орбан – Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : підручник : У 2 кн. Кн. 1.: Соціальна психологія особистості і спілкування. / К. : Либідь, 2004. – 576 с.
6. *Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна.* – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД А.М. Богданова, 2008. – 376 с.
7. Підласий І.П. *Педагогіка. Новий курс: Посібник для студентів пед. вузів: В 2 кн.* – М.: Гуманітар. вид. центр "ВЛАДОС", 1999. – Кн. 1: Загальні основи. Процес навчання. – 576 с.
8. Сухомлинська О.В. *Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики // Шлях освіти.* – 2006. – №1. – С. 2-7.
9. Irena Wojnar. *Wychowanie estetyczne – wychowanie człowieka // Edukacja estetyczna w perspektywie przemian szkoły wspulczonej. / Pod red. A. Biatkowskiego.* – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 1997. – S. 23.
10. Wojnar *Estetyczna samowiedza człowieka.* – Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1982. – 241, [3] s.; *Sztuka jako "podrecznik zycia".* – Warszawa: "Nasza Ksiegarnia", 1984. – 236, [4] s.; *Humanistyczne intencje edukacji.*

П.М. Коваль

Институт педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины, Киев

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В СИСТЕМЕ УЧИТЕЛЬ-УЧЕНИК, ПРЕПОДАВАТЕЛЬ-СТУДЕНТ

Автор статті розкриває головні складові професійно-педагогічного взаємодія в отношениях «учитель-школьник», «преподаватель-студент», определяет значимость такого взаимодействия у формировании гармонично развитой личности.

Ключевые слова: взаимодействие, диалог, монолог, воспитание, «учитель-школьник», «преподаватель-студент», субъект-субъектные отношения, педагогическое мастерство, гармоническое развитие.

P. M. Koval

Institute of Teacher Training and Adult Education NAPN Ukraine, Kyiv

The Author of article opens the main things compound is professional-pedagogical interaction in relations «teacher-schoolboy», «teacher-student», defines the importance of such interaction at formation of harmoniously developed person.

Key words: interaction, dialogue, a monologue, education, «teacher-schoolboy», «teacher-student», the subject-subject of the relation, pedagogical skill, harmonious development.